

AGNIESZKA KOMENDARCZYK

POZAWERBALNA EKSPRESJA POLITYKÓW W DEBACIE TELEWIZYJNEJ

1. Wprowadzenie

We współczesnym świecie duży wpływ na człowieka mają środki masowego przekazu. Media są nośnikami komunikatów i narzędziem konstruowania wiedzy na temat życia społecznego, a nawet jego kreowania. Treści przekazywane przez środki masowego przekazu mają charakter publiczny, tzn. są kierowane do wszystkich, których mogą interesować i są powszechnie odbierane. Można w tym miejscu przytoczyć ogólnie przyjęty pogląd, że media pełnią funkcję „czwartej władzy”. Szczególną rolę odgrywa medium, jakim jest telewizja. Trudno dzisiaj spotkać gospodarstwo domowe bez odbiornika telewizyjnego. Telewizja podaje nam różnorodne informacje (teksty) w formie przekazu audiowizualnego, przez co wzmacnia intensywność odbioru i pobudza nasze emocje.

Rozwój mediów, a szczególnie radia i telewizji przyczynił się do popularyzacji programów z udziałem ludzi ze świata kultury czy polityki. Zainteresowanie życiem prywatnym i poglądami osób z pierwszych stron gazet, celebrytów, ale i autorytetów w różnych dziedzinach życia społecznego umiejętnie podsycane przez media, spowodowało (po roku 1989) lawinowy wzrost liczby wywiadów, programów *talk-show*, debat w telewizji i w radiu. Postępująca cyfryzacja kraju dodatkowo ułatwiła interakcje. Wśród współczesnych sposobów nawiązywania i podtrzymywania kontaktów językowych znalazły się blogi, czaty czy dyskusje internetowe.

Ze względu na powszechność odbioru na uwagę zasługuje wymieniona w tytule debata telewizyjna. W języku potocznym pojęcie debaty jest rozumiane jako wymiana poglądów na określony temat, najczęściej w większym gronie osób, w celu rozwiązania danej kwestii. *Współczesny słownik języka polskiego*¹ pod redakcją Bogusława Dunaja dodaje, że w debacie musi nastąpić uhonorowanie jednego ze stanowisk. Debata wpisuje się zarówno w schemat rozmowy, jak i konwersacji. Nadrzędnym celem rozmówców jest chęć porozumienia się, co powoduje, że dostosowują oni swoje zachowanie werbalne i niewerbalne do konkretnej sytuacji aktu mówienia. Debata jest toczona według przyjętej procedury, która gwarantuje stronom możliwość wyczerpującego przedstawienia swoich stanowisk i argumentów². Najczęściej debata dotyczy jednego problemu. Nad jej przebiegiem czuwa wyznaczona osoba – arbiter. Miejscem debaty jest na przykład sejm, studio radiowe lub coraz częściej telewizyjne. Po przedstawieniu argumentacji przez wszystkie strony następuje podsumowanie debaty. Jest nim głosowanie na przykład posłów czy senatorów, a w studiu telewizyjnym głosowanie zgromadzonej w nim publiczności lub widzów przed telewizorem (sonda sms). Debata może także przybierać rozmaite formy: perswazyjną – gdy chodzi o przekonanie słuchaczy i czytelników do jakichś stanowisk albo odwiedzenie od jakichś postaw; problemową – wszechstronne naświetlenie jakiegoś zagadnienia, które dotyczy wszystkich i będzie wymagało społecznych decyzji, akceptacji; analityczną – wymaga udziału fachowców, ekspertów wyjaśniających słabo znane czy całkiem nieznane aspekty ogólnie znanej sprawy; wzbogaconą – o filmy, wywiady, plansze³. Debata telewizyjna ma wszystkie właściwości klasycznej debaty⁴.

W debacie telewizyjnej interesuje mnie pozawerbalny sposób komunikowania, pozasłowne wyrażanie ekspresji przez jej uczestników. W ogólnym rozumieniu za definicję komunikacji niewerbalnej przyjąć można każdą komunikację inną niż słowna. Zdaniem badaczy zajmujących się interakcjami „Komunikacja niewerbalna dotyczyć będzie wszystkich ludzkich zachowań, postaw i obiektów, innych niż słowa, które komunikują wiadomości i posia-

¹ *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 2009, s. 258.

² Na temat organizacji debaty zob. K. Szymanek, *Sztuka argumentacji*, Warszawa 2001, s. 92–93.

³ Podział ten wprowadzam za: K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, *Gatunki dziennikarskie. Teoria – praktyka – język*, Warszawa 2006, s. 31–35, 118.

⁴ Na temat debaty telewizyjnej zob. J. Pstrąg, *Werbalne i niewerbalne techniki i strategie konwersacyjnego oponowania na materiale debat telewizyjnych*, Kraków 2004.

dają wspólne społeczne znaczenie”⁵. Zaliczyć do niej można gesty, mimikę, postawę ciała, wzajemne spojrzenia, dotyk czy zależności przestrzenne.

Na uwagę zasługują zwłaszcza gesty zsynchronizowane z mową, wyrażające znaczenia podczas debaty. Gesty jeszcze kilkanaście lat temu nie były przedmiotem większego zainteresowania językoznawców. Zajmowali się nimi psychologowie, antropolodzy. Traktowane były jako produkt uboczny procesów psychicznych i mentalnych. Kiedy zaczęto badać je w kontekście mowy, twierdzono, że gesty są efektem wysiłku mówienia. Istnieją, ponieważ pomagają konstruować wypowiedź. Są często podporządkowane wyborom językowym. Obecnie gesty uważane są za część aktu komunikacji. Gestykulacja jest, podobnie jak mowa, działaniem spontanicznym. Nie jest jednak prostym środkiem ukazywania znaczeń. Komunikację niewerbalną uważa się za system bardziej globalny i emocjonalny oraz mniej podatny na kontrolę świadomości. Okazuje się, że język to nie tylko słowa, ale także wiele niewerbalnych działań, które funkcjonują jako część języka komunikującego⁶.

Kod pozajęzykowy jest związany z ekspresją mówiącego. We *Współczesnym słowniku języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja za ekspresję uznano „wyrażanie czegoś, uzewnętrznianie myśli, przeżyć duchowych, uczuć”, ale także jako „sugestywne wyrażanie stanów emocjonalnych” i „siła wyrazu”⁷. Ekspresja sprawia, że zachowania komunikacyjne są żywe i urozmaicone. Jest głównym sposobem ukazywania afektów i emocji w interakcjach, a także przekazywania znaczeń i intencji. Ekspresyjna komunikacja w dużym stopniu polega na mimice, gestach czy zróżnicowaniu tonu głosu. Komunikacja niejęzykowa jest wszechobecna. Właściwie każdy akt komunikacji posiada w mniejszym lub większym stopniu jakiś niewerbalny składnik, a mowa ciała jest odzwierciedleniem naszego stanu emocjonalnego⁸. Programy telewizyjne z udziałem polityków prowadzone na żywo zwykle przebiegają w gorącej atmosferze. Emocje, które są częścią telewizyjnej debaty mogą też udzielać się widzom (dają oni wtedy wyraz swoim poglądom w sondzie sms). Przekonanie

⁵ S.P. Morreale, B.H. Spitzberg, J.K. Barge, *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności*, Warszawa 2007, s. 174–175.

⁶ Załazińska A., *W poszukiwaniu narzędzia badającego komunikację niewerbalną*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia II*, t. 1, red. tomu G. Szpila, Kraków 2002, s. 111–113.

⁷ *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. A–N, Warszawa 2007, s. 378.

⁸ A. Krupska-Perek, *Akty wyrażania uczuć (z przykładami sytuacji komunikacyjnych wywiadu dialektologicznego)*, [w:] *Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne*, red. K. Wojtczuk, V. Machnicka, Siedlce 2006, 89–99.

o niezwyklej sile „szklanego ekranu” i jego wpływie na decyzje wyborcze potęguje chęć udziału w tego typu programach.

2. Gesty i mimika w debacie telewizyjnej – przykłady

Poniżej przedstawiam przykłady znaków niewerbalnych⁹, a dokładniej gestów i mimiki użytych w trakcie debaty kandydatów na urząd prezydenta Warszawy toczonej w programie *Tomasz Lis na żywo* nadanym 15 października 2010 roku o godzinie 21.40 przez Program Drugi Telewizji Polskiej. Znany dziennikarz zaprosił do swojego studia troje kandydatów ubiegających się o fotel prezydenta miasta stołecznego Warszawy: Hannę Gronkiewicz-Waltz (PO), Wojciecha Olejniczaka (SLD) i Czesława Bieleckiego (bezpartyjny, popierany przez PiS). Było to pierwsze spotkanie kandydatów. Uczestnicy rozmowy wysuwali zarzuty wobec swoich przeciwników, mówili o własnych zasługach, wychwalali programy wyborcze i prezentowali cele, które chcą realizować. W trakcie debaty na pierwszy plan wysunął się spór między kandydatami o budowanie mostów w mieście. Kandydaci wskazywali na błędy Gronkiewicz-Waltz w zarządzaniu miastem. Każdy za wszelką cenę chciał przekonać innych, iż jego pomysły na temat sprawnego zarządzania miastem są najlepsze. Debatujący odnosili się także do demonstracji, które miały miejsce 11 listopada w Warszawie, krytykując przy tym podjęte przez prezydentową w tej sprawie decyzje. Na koniec spotkania kandydaci w kilku słowach jeszcze raz podkreślili swoje atuty. Poniżej prezentuję materiał przykładowy.

Przykład 1. Kółko

Fot. 1. Wojciech Olejniczak

Jest to jeden z najpopularniejszych gestów. Został rozpowszechniony na początku XIX wieku przez amerykańskie gazety, które zapoczątkowały modę

⁹ Środki niewerbalne omawiam na podstawie książki: A.B. Pease, *Mowa ciała*, Poznań 2010.

na używanie pierwszych liter wyrazów do skrótowego ujmowania znanych sformułowań. Istnieje wiele różnych wyjaśnień znaczenia liter OK, jednak gest ten jest powszechnie zrozumiały w krajach anglojęzycznych i odbierany jako pozytywny, a jego znaczenie jest używane także w innych krajach, z powodu dużej popularności telewizji i kina amerykańskiego. W pewnych rejonach gest ten ma inne znaczenie, np. we Francji i w Belgii oznacza „zero”, czyli „nic”. W Japonii może oznaczać „pieniądze”.

Przykład 2. Znak V

Fot. 2. Czesław Bielecki

Jest to szeroko rozpoznawany gest, który Winston Churchill spopularyzował jako znak zwycięstwa. Znak ten pochodzi od angielskich łuczników, którzy w ubiegłych stuleciach używali tych dwóch palców, aby strzelać z łuku. Dla Amerykanina gest V oznaczać może „dwa”, dla Niemca „zwycięstwo”, a dla Brytyjczyka „pieprz się”. Na przedstawionym obrazku podwójny znak V miał oznaczać przekonanie o zwycięstwie w wyborach, kandydata na prezydenta Warszawy.

Przykład 3. Splatanie i zaciskanie palców obu dłoni

Fot. 3. Czesław Bielecki

Badanie tego gestu wykazały, że kiedy wykonuje się go podczas negocjacji, świadczy to o frustracji oraz o tym, że ktoś ukrywa niepokój, nieprzychylnie nastawienie lub stara się trzymać na uwierzy negatywne odruchy. W czasie tych badań osoby stosujące ten gest uważały, że nie uda im się pokonać partnera w negocjacjach albo miały wrażenie, że przegrywają. W tym wypadku należałoby zrobić coś, aby skłonić osobę, by rozplątała palce, na przykład dać przedmiot do potrzymania. W przeciwnym razie jej negatywne nastawienie nie ulegnie zmianie.

Przykład 4. Dłonie zwrócone wnętrzem do góry

Fot. 4. Czesław Bielecki

Fot. 5. Hanna Gronkiewicz-Waltz

Zwrócenie dłoni wnętrzem do góry to gest wyrażający uległość i spokój. Ukazuje on, że nie chowamy w dłoniach żadnej broni. Zwrócenie wnętrza dłoni ku górze może służyć na przykład jako gest „przekazujący” danej osobie, że oczekujesz, iż ona coś powie, i że jesteś gotowy jej wysłuchać lub coś jej przekazać lub wytłumaczyć.

Przykład 5. Dłonie zwrócone wnętrzem do dołu

Fot. 6. Czesław Bielecki

Natomiast kiedy dłoń jest skierowana wnętrzem do dołu, sygnalizuje bezpośrednią władzę i zwierzchnictwo. Kiedy wykonuje się ten gest przy wydawaniu polecenia osoba, do której będzie ono skierowane może odczuć je jako rozkaz i poczuć do nadawcy niechęć.

Przykład 6. Wystawiony palec wskazujący

Fot. 7. Czesław Bielecki

Fot. 8. Hanna Gronkiewicz-Waltz

Kolejny układ dłoni, to gest, w którym wszystkie palce zwinęte są w pięść, a tylko wskazujący jest wystawiony jak symboliczna pałka, którą rozmówca wymusza uległość u słuchaczy. Wyciągnięty palec wywołuje w podświadomości innych negatywne uczucia. Jest jednym z najbardziej irytujących gestów, jakie można wykonać w trakcie mówienia. Jest też inna możliwość rozumienia tego gestu. Nadawca pobudza w ten sposób czujność odbiorcy, kieruje uwagę na jakiś ważny szczegół w tym, co mówi. Znak ten najczęściej ujawnia się w kontaktach „twarzą w twarz” oraz wtedy, kiedy rozmówców dzieli odległość kilku metrów. Używany jest dosyć często w komunikacji codziennej, również mówcy posługują się nim w trakcie przemówień, debat czy też nauczyciele w trakcie prowadzonych zajęć.

Przykład 7. Krzyżowanie nóg

Jedna noga jest przełożona przez drugą, przeważnie prawa przez lewą. Ludzie na ogół przyjmują taką właśnie pozycję, kiedy znajdują się wśród osób, których dobrze nie znają. Skrzyżowane nogi świadczą o postawie zamkniętej i obronnej. Mogą symbolizować zarówno zdenerwowanie, jak i postawę pełną rezerwy. Według badań pozycję skrzyżowanych nóg przyjmują również ludzie niepewni siebie. Kiedy ktoś krzyżuje nogi może oznaczać to, że zamknął się w sobie i nie chce brać udziału w rozmowie. W tym wypadku gest ten wskazuje na

Fot. 9. Hanna Gronkiewicz-Waltz

zdeenerwowanie oraz przyjęcie postawy defensywnej. Jako ciekawostkę można dodać, iż gest ten jest popularny zwłaszcza wśród kobiet w większości krajów.

Przykład 8. Uśmiech

Fot. 10 i 11. Wojciech Olejniczak

Uśmiech na twarzy kandydata oznacza radość, zadowolenie lub życzliwy stosunek do kogoś lub czegoś. Uśmiech i czas jego trwania zależy od różnych okoliczności, między innymi od sytuacji aktu komunikacyjnego, nastroju nadawcy czy stosunku odbiorcy oraz innych osób. Jako znak w porozumiewaniu się może występować samodzielnie lub towarzyszyć określonym sytuacjom słownym. Aby sprawdzić szczerość uśmiechu, powinniśmy przypatrzeć się liniom zmarszczek w okolicach oczu. W radosnym uśmiechu unoszą się kąciaki ust, ale również kurczą się mięśnie wokół oczu, podczas gdy w uśmiechu nie wyrażającym prawdziwej radości śmieją się tylko usta. Kiedy uśmiech jest szczery, także tak zwana bruzda powiekowa, czyli część oka pomiędzy brwią a powieką, przesuwa się w dół, a koniuszki brwi lekko się opuszczają.

Przykład 9. Zaciśnięta pięść

Fot. 9. Czesław Bielecki

Gest, na który wskazuje zaciśnięta pięść może towarzyszyć tylko niektórym słowom, może walić w stół lub „boksować powietrze”. Jednak w każdym wypadku osoba używająca tego gestu chce wyrazić siłę i przekonanie o własnym sukcesie.

Przykład 10. Zerkanie z ukosa

Fot. 10. Hanna Gronkiewicz-Waltz

Zerkanie z ukosa połączone z uśmiechem lub delikatnie uniesionymi brwiami staje się oznaką zainteresowania i sygnałem otwartości. Natomiast kiedy brwi i kąciaki ust są skierowane w dół, a czoło jest zmarszczone, gest staje się oznaką wrogości, podejrzeń, krytyki, negatywnego podejścia do odbiorcy lub jego przekonań. Tutaj bardziej prawdopodobny wydaje się drugi przypadek.

3. Konkluzja

Sygnały niewerbalne odgrywają ważną rolę we współczesnych debatach telewizyjnych z udziałem polityków. Wspomagają kod werbalny. Są wyrazem ekspresji mówiącego i towarzyszących mu emocji. Prawidłowe odczytanie mowy ciała rozmówcy wymaga rozpatrzenia kontekstu, w jakim się ona pojawia. Nie jest wykluczone, że w wielu przypadkach sygnały niewerbalne/gesty są wyuczone, użyte celowo, z konkretną intencją nadawcy. Należałoby je wtedy traktować jako element „gry aktora” na „scenie politycznej”. Ale jest to już temat na osobne analizy.

Bibliografia

- Dul R.A., *Komunikacja niewerbalna w teorii i badaniach*, [w:] *Komunikacja międzykulturowa: zbliżenia i impresje*, red. A. Kapciak, L. Korporowicza, A. Tyszkiewicz, Warszawa 1999.
- Jarząbek K., *Gestykulacja i mimika: słownik*, Katowice 1994.
- Komunikowanie się we współczesnym świecie*, red. B. Kaczmarek, K. Markiewicz, Lublin 2003.
- Komunikacja niewerbalna. Postawa, mimika, gest*, oprac. L. Tkaczyk, Wrocław 1996.
- Lichański J.Z., *Retoryka. Historia – teoria – praktyka*, tom II, Warszawa 2007.
- Morreale S.P., Spitzberg B.H., Barge J.K., *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności*, Warszawa 2007.
- Orzechowski S.W., *Komunikacja niejęzykowa a wiarygodność*, Lublin 2007.
- Pease A.B., *Mowa ciała*, Poznań 2010.
- Pielasińska W., *Ekspresja – jej wartość i potrzeba*, Warszawa 1983.
- Poprawa M., *Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego*, Kraków 2009.
- Pstrąg J., *Werbalne i niewerbalne techniki i strategie konwersacyjnego oponowania na materiale debat telewizyjnych*, Kraków 2004.
- PWN Leksykon. Media*, red. E. Banaszkiewicz-Zygmunt, Warszawa 2000.
- Słownik terminologii medialnej*, red. Walery Pisarek, Kraków 2006.
- Szymanek K., *Sztuka argumentacji*, Warszawa 2001.
- Wolny-Zmorzyński K., Andrzej Kaliszewski, Wojciech Furman, *Gatunki dziennikarskie. Teoria – praktyka – język*, Warszawa 2006.
- Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 2007.
- Załaźńska A., *W poszukiwaniu narzędzia badającego komunikację niewerbalną*, [w:] *Język trzeciego tysiąclecia II*, t. 1, red. tomu G. Szpila, Kraków 2002.

Summary

Non-Verbal Communication in Political Debate

The article discusses the concepts of political debate and expression and shows how non-verbal means of communication reveal themselves and emerge in gestures. The author presents the classification of nonverbal expressions as used by politicians on television current affairs shows. In 'Tomasz Lis na żywo' ('Tomasz Lis Live'), the author analyses the communication messages produced by Warsaw mayoral candidates.